

ESAD ERBİLİ

(1847-1931)

Nakşibendî-Hâlidî şeyhi.

Musul'un Erbil kasabasında doğdu. Asıl adı Muhammed Esad olup Esad Efendi diye de tanınır. Dedesi, Hâlidîyye'nin kurucusu Hâlid el-Bağdâdî'nin Erbil'de inşa ettirdiği tekkeye şeyh olarak tayin ettiği halifesi Hidayetullah Efendi, babası daha sonra aynı tekkede şeyhlik görevinde bulunan Muhammed Said Efendi'dir. Medrese tahsilini doğduğu bölgede tamamlayan Esad Efendi yirmi üç yaşında Hâlidî şeyhi Tâhâ el-Harîrî'ye intisap etti. Beş yıl sonra sülûkünü tamamlayarak hilâfet aldı (1875). Aynı yıl hac farızasını yerine getirdi. Dönüşünde şeyhinin vefat ettiğini öğrenince İstanbul'a gitmeye karar verdi. İstanbul'da Çağaloğlu'nda Beşir Ağa Dergâhı'nda bir süre misafir olarak kaldı. Daha sonra Çarşıkapı'daki Molla Pîrî Camii'nin müezzin odasına yerleşti. Fâtih Camii'nde Hâfız divanını okuttu. Bu sırada Beyazıt Camii imaretinin meydanı gören bir odasına taşındı. II. Abdülhamid'in damadı Hâlid Paşa kendisini saraya davet ederek sohbetlerinden istifade etti. Bu arada Meclis-i Meşâyih üyeliğine tayin edildi. İlim ve irşad faaliyetlerini sürdürdüğü bu yıllarda kendisine bir tekke şeyhliği verilmesini istedi. O sırada şeyhlik makamı boş bulunan Şehremini'nin Odabaşı semtindeki Kelâmî Dergâhı'nın şeyhliğine tâlip oldu. Ancak bu dergâhın şeyhliği Kâdirî meşâyihine ait olduğundan ve kendisinin Kâdirî icâzetnâmesi bulunmadığından bu isteği uygun görülmedi. Bunun üzerine Esad Efendi Kâdirî şeyhi Abdülhamîd er-Rifkânî'den Kâdirî icâ-

zetnâmesi olarak bunu ibraz edince adı geçen dergâhın şeyhliğine tayin edildi (1883). Bu dergâhta Kâdirî ve Hâlidî âdâb ve erkânı üzere irşad faaliyetinde bulundu. Bir süre Fatih Halıcılar'daki Feyzulah Efendi Dergâhı'na da devam etti.

Kelâmî Dergâhı şeyhi olduktan sonra daha geniş bir çevreye hitap etme imkânı bulan Esad Efendi, II. Abdülhamid tarafından memleketi Erbil'e sürgüne gönderildi (1900). Burada müntesiplerinden zengin bir hanımın kendisi için inşa ettirdiği tekkede irşad hizmetini sürdürdü ve mensuplarıyla mektuplaşarak onların ilgilerini canlı tutmaya çalıştı. II. Meşrutîyet'ten (1908) sonra İstanbul'a döndü ve Kelâmî Dergâhı'nı genişleterek yeniden inşa etti. Meşrutîyet'le birlikte tekke mensuplarının da cemiyet kurma faaliyetlerine giriştikleri sırada Cem'iyet-i Süfiyye'nin kuruluş çalışmaları bu dergâhta yürütüldü. Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi cemiyetin reisi, Esad Efendi de ikinci reisi oldu. Esad Efendi cemiyetin açılış töreninde yaptığı konuşmada (metni için bk. *Tasavvuf*, sy. 8, s. 3-4) devrin genel havasının tesiriyle Meşrutîyet idaresini ve taraftarlarını öven, Abdülhamid dönemini eleştiren ifadeler kullandı. *Tasavvuf* ve *Beyânü'l-hak* mecmualarında tasavvufî konularda yazılar yazan Esad Efendi 1914'te yeniden Meclis-i Meşâyih âzâlığına getirildi, meclis reisi Elif Efendi'nin istifası üzerine kısa bir süre sonra da reis oldu. Sultan Mehmed Reşad tarafından surre emini olarak hacca gönderildi. Ertesi yıl Meclis-i Meşâyih'teki görevinden istifa etti. Üsküdar Çiçekçi'deki Selimiye Dergâhı'nın meşihatını da üzerine alarak oğlu Mehmed Ali Efendi'yi vekâleten bu dergâhın şeyhliğine tayin ettirdi. Esad Efendi, Kelâmî Dergâhı'ndaki görevinin yanı sıra zaman zaman Selimiye Dergâhı'na da giderek irşad faaliyetini tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar sürdürdü. Bu tarihten kısa bir süre önce Kelâmî Dergâhı'nda iki hafta misafir olarak kalan Danimarkalı psikolog Carl Vett'in hatıraları (bk. bibl.), Esad Efendi'nin çevresini ve tekke ortamını yansıtmaları bakımından önemlidir. Tekkeler kapatıldıktan sonra inziva çekildiği Erenköy Kazasker'deki evinde sürekli polis gözetimi altında tutuldu (9 Şubat 1931 tarihli polis raporunun metni için bk. Kısakürek, s. 161). Menemen olayı ile (Aralık 1930) ilgisi olduğu iddia edilerek oğlu Mehmed Ali Efendi ile birlikte Menemen'e götürülüp idam tale-

Esad Erbilî'nin restore edilen köşkü - Kozyatağı / İstanbul

biyle yargılandı. Hakkında verilen idam cezası yaşlılığı sebebiyle müebbet hapse çevrildi. Oğlu Mehmed Ali Efendi ise idam edildi. Esad Efendi Menemen'de askerî hastahane tedavisi görürken 3-4 Mart 1931 gecesi vefat etti. Onun zehirletilerek öldürüldüğü şeklinde bir kanaat de vardır. Cenazesi ailesine verilerek resmî makamlar tarafından Menemen'de defnedildi. Mezarının bulunduğu arsa üzerinde 1962-1963 yıllarında bir cami yaptırıldı. Mahkeme zabıtları açıklanmadığından Esad Efendi ile oğlu hakkında verilen idam cezasının hangi delillere dayandırıldığı, olayla ilgilerinin olup olmadığı anlaşılamamıştır.

İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'da binlerce mensubu bulunan ve çok sayıda kişiye hilâfet veren Esad Efendi'nin silsilesi en yaygın olarak halifelerinden Mahmut Sami Ramazanoğlu (ö. 1984) tarafından sürdürülmüştür.

Eserleri. 1. *Kenzü'l-irfân* (İstanbul 1317, 1327). İbadet ve ahlâka dair 1001 hadis metin, tercüme ve şerhinden ibarettir. Eser daha sonra hadislerin kaynakları da gösterilerek yeniden yayımlanmıştır (İstanbul 1989). 2. *Mektûbât* (İstanbul 1338, 1343). Erbil'de sürgünde iken dostlarına ve müntesiplerine gönderdiği mektupları ihtiva eden eserin ilk basımında 147, ikinci basımında 154 mektup yer almaktadır. Eserin Hasan Kâmil Yılmaz ve İrfan Gündüz tarafından yapılan baskısına (İstanbul 1983) iki mektup daha ilâve edilmiştir. 3. *Risâle-i Es'âdiyye* (İstanbul 1343). *Tasavvuf* ve tarihin mahiyetini ve seyrü sülûk âdâbını anlatan otuz sayfalık bir risâledir. Müellif müridlerinin arzusu üzerine risâlenin sonuna kendi hal tercümesini de eklemiştir. Eser Latin harfleriyle de basılmıştır (İstanbul 1986). 4. *Tevhîd Risâlesi Tercümesi*. Evhadüddîn-i Balyânî-

Esad Erbilî

ye ait risâlenin tercümesidir. Yanlışlıkla Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen eser Ali Kadri tarafından yayımlanmıştır (İstanbul 1337). 5. *Fâtîha-i Şerîfe Tercümesi* (İstanbul 1327). Sekiz sayfadan ibaret olup ayrıca *Risâle-i Es'adiyye* ile birlikte basılmıştır (İstanbul 1986). 6. *Divan* (İstanbul 1327). Aruz veznini oldukça başarılı bir şekilde kullanan Esad Efendi'nin Farsça ve Türkçe şiirlerinin yer aldığı eserde Arapça ve Kürtçe birer şiir de vardır. Farsça şiirler alfabetik olarak sıralanmış ve her harf için bir şiir söylenmiştir. Türkçe şiirler üç gazel dışından genellikle mutasavvıf şairlerin gazellerine yapılan tahmislerle birkaç rubâî ve tarihten ibarettir. Eserin Cemal Bayak tarafından yapılan neşrinde (İstanbul 1991) Farsça şiirlerin Ali Nihat Tarlan tarafından yapılan tercümeleri de verilmiş, Türkçe şiirler ise yayımlayan tarafından sadeleştirilmiştir. Bu baskının sonuna Esad Efendi'nin, oğlu Mehmed Ali Efendi tarafından manzum olarak Türkçe'ye çevrilen "Mevlid-i Fâtîmatü'z-Zehrâ" başlıklı yetmiş beş beyitlik Farsça şiiri de ilâve edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, II, 191-199; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, IX, 2155-2156; C. Vett, *Dervish Diary*, Los Angeles 1953; a.m.f., *Kelâmî Dergâhından Hatıralar* (trc. Ethem Cebecioğlu), Ankara 1993; Necip Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumlari*, İstanbul 1989, s. 129-170; Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, III, 201-202; a.m.f., *Yürüyenler ve Sürünenler*, İstanbul 1991, s. 191-193; *Tasavvuf*, sy. 8 (12 Cemâziyelevvel 1319/28 Nisan 1327); H. Kâmil Yılmaz, "Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî", *Altınoluk*, sy. 6, İstanbul 1986, s. 22-23; İsmail Kara, "Tarikat Çevrelerinin İttihat ve Terakki ile Münasebetleri", *Dergâh*, sy. 43, İstanbul 1993, s. 14-15; Mustafa Kara, "Cemiyet-i Süfiyye", *TT*, sy. 117 (1993), s. 39-44; a.m.f., "Cem'iyet-i Süfiyye", *DİA*, VII, 335.

HASAN KÂMİL YILMAZ

ES'AD b. MEMMÂTİ

(أسعد بن مماتي)

Ebü'l-Mekârim Es'ad b. Mühezzeb
b. Minâ b. Zekerîyyâ
b. Ebî'l-Melîh el-Memmâtî
(ö. 606/1209)

Eyyûbî veziri,
şair, edip ve tarihçi.

544'te (1149) hristiyan Kıptî bir ailenin çocuğu olarak Mısır'da dünyaya geldi. Babası Ebû Saîd el-Hatîr Fâtîmîler'in son döneminde Dîvânü'l-ceyş reisi idi. Dedelerinden Ebû'l-Melîh, Fâtîmî Hali-

fesi Müstansır-Billâh devrinde Mısır'da meydana gelen bir kıtlıkta bilhassa müs-lüman çocuklara bol yiyecek dağıttığı için, çocukların kendisine "anacığım" anlamına gelen "memmâtî" diye hitap etmeleri sebebiyle bu lakapla meşhur olmuştur.

Es'ad, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Fâtîmî veziri olduğu sırada babası Ebû Saîd el-Hatîr ve hristiyan olan taraftarlarıyla birlikte İslâmiyet'i kabul etti. Fâtîmîler'in yerini Eyyûbîler'in almasından sonra da görevine devam eden Ebû Saîd el-Hatîr'in ölümünden sonra Es'ad önce Dîvânü'l-ceyş reisi, bir müddet sonra da nâzırü'd-devâîn oldu. Selâhaddîn-i Eyyûbî döneminde (1171-1193), Dîvânü'z-zekât'ın bozulması üzerine bu divanın başına getirildi; aldığı tedbirlerle kısa zamanda bu müesseseyi düzelterek zekât gelirlerinin artmasını sağladı. el-Melikü'l-Azîz devrinde de (1193-1198) aynı görevi sürdürdü. el-Melikü'l-Âdil tahta geçince Safiyyüddin Ali b. Abdullah'ı vezir tayin etti (1200). Öteden beri kendisine kin besleyen ve intikam almak için fırsat kollayan Safiyyüddin'in hayatına kastetmesinden endişe eden Es'ad Halep'e kaçtı ve el-Melikü'z-Zâhir'in himayesine girdi. 28 Cemâziyelevvel 606'da (28 Kasım 1209) burada vefat etti ve Ebû Bekir el-Herevî'nin kabrinin yanına defnedildi.

Eserleri. 1. *Kavâninü'd-devâîn*. En önemli eseri olup Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Azîz Osman'a takdim edilmiştir. Eyyûbîler devrinde idarî, malî ve askerî divanların işleyişinden, Mısır'ın iktisadî, sınaî, ziraî hayatından ve coğrafyasından bahseden eser dört cilt olarak kaleme alınmıştır. Ancak Makrîzî'ye göre

(*el-Hıta*, II, 160) orijinali daha o zamanlar kaybolmuş ve meçhul bir müellif tarafından ihtisar edilen kısmı zamanımıza intikal etmiştir. Süleymaniye (Ayasofya, nr. 3360), Beyazıt Devlet (Veliyyüddin Efendi, nr. 1972) ve Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmed, nr. 2310) başta olmak üzere çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan eser ilk defa M. A. en-Neccâr tarafından yayımlanmış (Kahire 1299/1822), daha sonra A. S. Atiya tarafından tenkitli olarak neşredilmiştir (Kahire 1943). 2. *el-Fâşûş fî aḥkâmî Karakuş*. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Kahire valisi ve devrin en güçlü siması olan Bahâeddin Karakuş'un icraatını tenkit için kaleme aldığı bu eser yayımlanmıştır (Kahire 1311). 3. *Leṭâ'ifü'z-Zahîre*. İbn Bessâm eş-Şenterî'nin *ez-Zahîre* adlı eserinin özeti olup yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Veliyyüddin Efendi, nr. 2636).

Es'ad b. Memmâtî'nin kaynaklarda zikredilen diğer bazı eserleri de şunlardır: *Hüccetü'l-hak 'ale'l-halk fi't-tahzîr min sū'i 'âkıbeti'z-zulm* (hükümdarların idarî ve siyasî hayatta dikkat etmeleri gereken hususları ihtiva eden bu eseri Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin çok okuduğu rivayet edilir), *Telkînü'l-yakîn* (fıkha dair), *Dürretü't-tac*, *Dîvânü'ş-îr*, *Ravâ'i'u'l-veḳâ'i' fi't-târîh*, *Zevâhirü's-sedef ve cevâhirü's-sadeḳ*, *Sırrü's-şîr*, *Naẓmü Kelile ve Dimne*, *Sîretü Şalâhaddîn Yûsuf b. Eyyûb*, *eş-Şey' bi's-şey'* yüzker (Selâsilü'z-zeheb; Kâdî el-Fâzıl'a ithaf edilmiştir), *İlmü'n-neşr*, *Mezâhibü'l-mevâhib*, *Meysûrû'n-naḳd* (Yâkût, VI, 117-118).

Es'ad b. Memmâtî'nin *Kavâninü'd-devâîn* adlı eserinin zahriyesiyle ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3360)

